

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд

Духовност/Религиозност, конструиране на Аза и психично благополучие

за присъждане на образователна и научна степен „Доктор”
по професионално направление 3.2. Психология

Автор: Мая Михайлова Янева

Религията предоставя на хората цялостна концепция за смисъла на съществуването, отговаря на множество екзистенциални въпроси и дава ценностна система за път в живота (Behere et al., 2013). Според редица изследвания тя е свързана с благополучието, а вярващите хора понасят стреса, напрежението и несигурността в живота по-лесно в сравнение с невярващите. От тази гледна точка настоящата работа, която си поставя за цел да изследва ролята на религиозността и духовността за психичното благополучие, за разбирането за щастието и конструирането на Аза, е с актуален характер, още повече, че подобни изследвания са подчертано дефицитни у нас.

Дисертационният труд включва въведение, теоретична част – основни понятия, дизайн и теоретична рамка на емпиричното изследване, анализ на резултатите, дискусия и списък с използвана литература, с общ обем от 221 страници. Използвани са 153 източника, от които 14 на български, 2 на руски език и 137 английски език.

Първа част съдържа теоретичната рамка на проблема и представя широк кръг от важни за планиране на емпиричното изследване конструкти. Сред тях основно място заемат религиозност и духовност. Взаимоотношенията между тях са сложни и интерпретацията им не е еднозначна. От една страна, с понятието духовност се означава търсене на високи ценности, вътрешна свобода и свързаност, от друга, религиозността е многомерен конструкт, в който в субективен план се различават външна (extrinsic) и вътрешна (intrinsic) ориентация, като се разграничават четири компонента: вярвания; ритуали/емоции; морални правила и общност/група. Налице са и данни, че хората могат да са религиозни и духовни едновременно, но също така могат да са само религиозни или само духовни (Nelson, 2009). В крайна сметка, налице е съгласие сред изследователите, че религиозността и духовността са различни конструкти, които съвпадат в известна степен (Ibid.), като дебатите се съсредоточават върху опитите за потвърждаване на тяхното съдържателно припокриване или разграничаване. От тази гледна точка при оценката на взаимоотношенията принципно важна роля играе начинът на операционализиране на двата конструкта, а оттук и използваните инструменти за оценка.

В настоящото изследване опитът за „интеграция“ на двата основни конструкта: религиозност и духовност са основава на теорията на Р. Пийдмонт за духовната трансцендентност (Piedmont, 1999). Според нея духовната трансцендентност е: „Способността на хората да излизат извън непосредственото си чувство за време и място и да гледат на живота от по-широка, по-обективна гледна точка/перспектива” (Ibid.). Това определение може да се счита за противоположно на материализма

(Piedmont, 2004), които представлява желание да притежаваш блага и удовлетворението от това да ги притежаваш (Piotrowski et al., 2013). Според Р. Пийдмонт духовната трансцендентност може да се разглежда като личностна черта, допълваща модела на Големите пет.

Р. Пийдмонт идентифицира седем аспекта (или страни) на духовната трансцендентност, като три от тях се оценяват от конструирания от него въпросник: *молитва и медитация* – усещане на радост и удовлетворение, като резултат от лични срещи с трансцендентна реалност, постигнати в молитва или медитация; *универсалност*: вярата на човека за наличието общ и универсален план на съществуването на човечеството и битието като цяло, и *свързаност* – усещане за собствена отговорност на човек като част от голямото цяло, което има отношение към поколенията преди нас и бъдещите поколения. Данните на Пийдмонт и колегите му емпирично потвърждават, че въпреки връзката между духовността и религиозността, те могат да бъдат разграничени и измерени независимо, като всяка от тях се влияе от различни психологически механизми. Духовността е свързана положително с усещането за радост от живота, но не осигурява защита срещу стресови ситуации, докато религиозността води до удовлетворение, произтичащо от участието в религиозни обреди и служби, без да повлиява чувството за щастие (Piedmont & Toscano, 2016).

Именно духовната трансцендентност е в основата на планираното изследване, заедно с редица други конструкти: тип конструиране на Аза, психично благополучие, ориентацията към щастие и личностни характеристики, от позицията на петфакторния личностен модел.

Формулирани са шест изследователски хипотези, всяка от които с подхипотези.

Изследването е внимателно планирано и обхваща широк кръг от променливи, оценени с помощта пет скали за: *духовна трансцендентност*, със субскали – *изпълнение на молитва и медитация*, *универсалност* и *свързаност* (Piedmont, 1999), *конструиране на Аза*, с разграничаване на три типа конструиране на Аза – *независим*, *взаимозависим* и *металичностен* Аз (DeCicco & Stroink, 2007; Singelis, 1994), *ориентация към щастие* – щастие като *смисъл* и *удоволствие* (Peterson et al., 2005), *психично благополучие* (Ryff, 1989; Калчев, 2014) и *личностни черти* (Големите пет) (Donnellan et al., 2006; Karabeliova, Petrov, Milanov & Ivanova, 2016). Тъй като заявената принадлежност към дадено вероизповедание не означава непременно, че човек е религиозен или вярващ, в изследването е включен и отворен въпрос: “Ако сте вярващ, моля опишете накратко каква е Вашата представа за Бог”. На базата на отговорите изследваните лица са разделени на вярващи и невярващи и са направени сравнителни междугрупови анализи по изследваните конструкти. Същевременно този допълнителен въпрос съществено променя съотношението между вярващи и невярващи в изследваната извадка: ако първоначално 70 лица (20,6%) са се заявили като атеисти, след допълнителния въпрос броя на невярващите нараства на 202 (59,4%).

Резултатите са получени в извадка от 340 лица, на възраст от 17 до 70 г., 269 жени и 71 мъже.

За проверка на формулираните хипотези са адаптирани три скали: за *Духовна трансцендентност*, *Конструиране на Аза* и *Ориентация към щастие*.

Структурата на *Скалата за духовна трансцендентност* е проверена с помощта на експлораторен факторен анализ, който потвърждава очакваните три компонента в оригиналната версия. След това, с помощта на конфирматорен анализ е тестван йерархичен модел с фактор от втори ред (*Духовна трансцендентност*), с приемливи индекси за степен на съответствие.

Данните от експлораторния анализ на *Скалата за конструиране на Аза* свидетелства в полза на очакваното трифакторно решение, което дава основание за работа с оригиналната структура.

Резултатите от експлораторния анализ на *Скалата за ориентация към щастие* обосновават отпадане на третия компонент (Поток/Ангажираност), поради ниски факторни тегла (и като следствие – ниско равнище на надеждност). Поради тази причина в структурата на използваната българска версия се различават два компонента: *Смисъл* и *Щастие*.

При анализа на резултатите последователно са оценени връзките между изследваните променливи в рамките на корелационни и регресионни анализи, като са проследени и ефектите на демографските характеристики, вкл. вида на вероизповеданието.

Голяма част от предварително формулираните хипотези намират потвърждение. Заедно с това трябва да се отбележи, че една от основните хипотези – относно ефекта на духовната трансцендентност върху психичното благополучие не намира силна подкрепа. В рамките на регресионните анализи само един от компонентите – *Свързаност* е със значими ефекти, но моделите са по-скоро със слаби обяснителни възможности: 2,1% за общия показател за благополучие и между 2,8% и 6,2% по отношение на компоненти на психичното благополучие.

Също така, в разрез с очакванията, Хипотеза 3 не се потвърждават Този случай в частност се прогнозира по-силна положителна връзка на духовната трансцендентност и ориентацията към смисъл, в сравнение с връзката с ориентация към удоволствие (хедонизъм). На практика обаче първата връзка е отрицателна, а втората - статистически незначима. Авторът представя резултати от регресионен анализ (табл. № 31, стр. 162), с положителен ефект на универсалност (като компонент на духовна трансцендентност) и с отрицателен ефект на общия показател за духовна трансцендентност върху Смисъл. Оценката на модела обаче поражда проблем, тъй като в рамките на регресионното уравнение не е коректно като независими променлива да бъдат въведени *едновременно* общият показател и неговите компоненти. Подобен подход изкуствено завишава корелациите между предикторите и изкривява получените резултати.

Към получените резултати могат да се отправят и някои въпроси и препоръки=

Един от принципно важните въпроси е как се съотнасят двата основни конструкта: религиозност и духовност. В частност, отговорът на въпроса може ли човек да бъде духовен, без да е религиозен, вероятно е положителен. Противоположният въпрос обаче: може ли човек да е религиозен, без да е духовен изглежда отрицателен, но отговорът не е безусловно еднозначен и по-скоро подлежи на дискусия.

Въпросът, който възниква в този контекст е, може ли използваната *Скала за духовна трансцендентност*, която на практика обединява двата конструкта религиозност и духовност, да послужи като основа за тяхното разграничаване. Подобно предположение може да се провери въз основа на „профилите“ на индивидуално равнище. Например има ли основание високите равнища на *Свързаност* и *Универсалност*, съчетани с ниско равнище на *Молитва и медитация*, да се тълкуват като духовност без религиозност, високото равнище на *Молитва и медитация*, съчетано с високи равнища на *Свързаност* и *Универсалност* – като религиозност и духовност, а ниските равнища едновременно на *Молитва и медитация* и *Свързаност* и *Универсалност* – като „материализъм“? Допълнителен интерес представлява и въпросът възможно ли е високото равнище на *Молитва и медитация* да се съчетава с ниски равнища на *Свързаност* и *Универсалност*. Отговорът на поставените въпроси може да се потърси в индивидуалните „профили“ на изследваните лица, получени с помощта на клъстерен анализ, с предварително ограничен брой на групите.

В този контекст възниква и въпросът за отношението между *Молитва* и *Медитация*. В рамките на използваната скала те са обединени в общ показател, заедно със схващането, че „макар и различни, молитвата и медитацията трансцендират индивида отвъд рамките на отделната личност“. В нашата културна среда обаче, с доминиращо християнското вероизповедание, към което принадлежат и мнозинството на изследваните лица, в личен план молитвата едва ли предполага медитация. В този контекст е характерно, че хората, които са *невярващи*, наистина имат по-нисък бал по *Молитва и медитация*, в сравнение с *вярващите* (съответно $X=3,42$ и $4,09$, табл. 40), но посочената средна стойност за *невярващите* ($3,42$) е дори над теоретичната средна стойност от 3 на субскалата (при която е налице равновесие при отрицателните и положителните отговори). Тъй като е малко вероятно невярващите да се съгласяват с отговорите свързани с ролята на молитвата, отговаряйки на въпросите, те вероятно са имали предвид медитацията. От тази гледна точка може да помисли при бъдещи изследвания, вместо да са обединени в общ показател, *Молитва* и *Медитация* да бъдат разграничени като две отделни субскали. Това в частност би позволило да се отговори и на въпроса каква е връзката между тях.

Към работата могат да се отправят и някои други препоръки:

При експлораторните анализи на скалите за духовна трансцендентност, конструиране на Аза и ориентация към щастие за предпочитане е да се дадат пълните факторни матрици, а не само теглата на айтемите по оценявания от тях фактор. Това би позволило на читателя да се ориентира в дискриминиращите възможности на емпиричните индикатори (айтемите).

При междугруповите сравнения, за ориентация на читателя в получените различия, могат да се дадат стойностите за размера на ефекта.

Направени препоръки не поставят по съмнение качествата на труда, напротив, потвърждават възможностите за разширяване на изследваната проблематика и очертават перспективите за нейното развитие.

В заключение:

- Дисертационният труд съдържа добре планирано и успешно реализирано емпирично изследване, в една значима, но рядко изследвана у нас проблемна област. Представен е широк и отлично систематизиран лите-

ратурен обзор за една слабо позната, но интересна и без съмнение значима област на интердисциплинарно изследване. Това на свой ред е предпоставка за формулиране на изследователските хипотези.

- Адаптираните за целите на изследването скали имат потенциал за използване, както за изследователски, така и за приложни цели.
- Резултатите представят нови факти за ролята на религиозността и духовността за психичното благополучие за разбирането за щастието и конструирането на Аза, като съдържат потенциал и перспективи разширяване на изследваната проблематика.

Приемам справката на приносните моменти, отбелязани от кандидата.

Кандидатът изпълнява националните изисквания за присъждане на образователна и научна степен „Доктор”

В качеството си на член на журито съм убеден, че представеният труд безусловно изпълнява изискванията за дисертационно изследване. Ето защо препоръчвам на уважаемото жури да присъди на Мая Янева образователната и научна степен „Доктор”.

28 януари 2026 година

проф. дпсн Пламен Калчев